

Eýranyň prezidenti Reisiniň ölümi we režimiň üç maskasy

Category: Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 26 янвря, 2025

Eýranyň prezidenti Reisiniň ölümi we režimiň üç maskasy

EÝRANYŇ PREZIDENTI REISINIŇ ÖLÜMI we REŽIMIŇ ÜÇ MASKASY

Reisiniň ölümi Eýranda hem sebitde öwrülişik sepgidi boldy.

Tähranda prezident Ibrahim Reisiniň ölüm habaryny okaýan eýranly raýat / Foyosurat: AFP

Eýranyň prezidenti Ibrahim Reisi, Daşary işler ministri Hüseýin Emir Abdullahiýan, Töwriziň Jumga metjidiniň ymamy aýatolla Ali Haşim, Gündogar Azerbaýjanyň häkimi Mälik Rahmeti dagynyň münen wertolýoty Azerbaýjandan ýurduň demirgazygyndaky Gündogar Azerbaýjan welaýatyna gaýdyp gelýän wagty awariýa uçrandygy zerarly ady agzalan ýoldaşlar aradan çykdy.

Bu hadysa Eýranyň içerki syýasy arenasynda halk köpçüligi

bilen we sebitleýin-halkara arenasyndaky gatnaşyklarda öwrülişik sepgidini döreder.

Eýrandaky jemgyýetçilik durmuşynyň hakykatlary, şertleri, formasy boýunça dürli yşaratlary özünde saklaýan hadysa içerdenmi ýa daşardan gurnalan «dildüwşük» bilen amala aşyrylan bilkastlaýyn hereketmi, ýa bolmasa jemgyýetçilik hyzmatlaryndaky hemişe bolup duran tradision şowsuzlygyň başgaça ýüze çykması hökmünde diňe tehniki näsazlykmy diýen ýaly sorag alamatlarynyň döremegine getirdi.

Bütin bular bilen birlikde hadysanyň Eýrandaky syýasy deňagramlylyklar we režimiň ýokary wezipeli işgärleriniň, edaralaryň we güýç merkezleriniň arasyndaky ikitaraplaýyn ynama ýetirýän täsirleri boýunça has uly sorag alamaty orta çykdy.

Turuwbaşdan eýranly ygtyýarlylaryň alyp barjak derňew işleriniň biri sebitleýin, beýlekisi ýerli bolan biri-birine utgaşýan iki derejede dartgynlylyk emele getirjekdigi belli.

Awariýa uçran wertolýot Azerbaýjanyň Ysraýyl bilen guran strategiki ýaranlygyndan gelip çykan sebäpler ötri Eýran bulen syýasy we howpsuzlyk gatnaşyklary soňky dört ýyl bäri düýpli dartgynlylygyň bolup geçen ýeri Azerbaýjandan howalanypdy.

Azerbaýjan Eýranyň sethedine golaý ýerde harby baza gurdy. Eýranyň howpsuzlyk gulluklary Azerbaýjany Eýranyň içinde içalyçylyk işini ýola goýmakda, teraktlara we bombaly hüjümlere işjeň gatnaşmakda, hatda ýurduň ähli ýadro arhiwiniň ogurlanmagyna we Ysraýyla berilmegine gatnaşmakda aýyplady.

Azerbaýjan şol bir wagtyň özünde Eýranyň ýarany Ermenistana strategiki geosyýasy zarba uran we sebitde güýçlenen türk täsiriniňem biçüwlendiriji parçasady. Azerbaýjan Ermenistanyň gözegçiligi astyndaky Daglyk Garabag oblastynyň ýarsyny 2020-nji ýylyň güýzünde bary-ýogy 13 güne çeken uruş bilen almagy başardy. Ermenistan tradision taýdan alanda Eýranyň iň ýakyn goňşusy we Kawkazdaky iň ygtybarly ýarany. Eýran muny diňe höwessiz kabul etmeli boldy. Şu uruş wagtynda azeri-türk ilatynyň Eýranyň içindäki azerilere edýän içerki täsirleri Eýrany geň galdyrdy. Eýranda ilatyň 25%-den gowragyny düzýän azeriler ýurduň iň köplük etniki toparyny emele getirýär.

Şeýle bolsa, bu iki ýagdaý göz önüne tutulanda, iki ýurduň arasyndaky derňew we hyzmatdaşlyk mehanizmi bökdençsiz işläp bilermikä?

Azerbaýjan hadysa «dahyllylygyny» ýüze çykaryp biläýjek açyk derňewe rugsat berermi ýa bermez?

Bu ýagdaý iki ýurduň arasyndaky gatnaşyklaryň hilini we yzyndan Eýranyň «guk ýanyndaky» goňsusy Türkiýe we onuň ýarany bolan güýçler bilen gatnaşyklaryna näderejede täsirini ýetirer?

Eýranyň prezidenti Ibrahim Reisi (çepde) Azerbaýjanyň prezidenti Ylham Alyýew bilen iki ýurduň arasynda ýerleşen bendiň açylyş dabarasynda pikir alyşýar / Fotosurat: Reuters

Derňewleriň sebäp bolup biljek ýene bir dartgynlylygy bolsa howpsuzlyk we harby edaralary bilen bularyň ýurduň içindäki syýasy howandarlarynyň arasyndaky bäsdeşlik bilen baglanyşykly. Şonsuzam derňewleri kimiň alyp barjakdygy, nähili alnyp baryljakdygy we haýsydyr bir netijä gelinen ýagdaýynda nähili kararlaryň kabul ediljekdigi babatda dil tapşyp bilenoklar. Netijede Eýran biri-birinden garaşsyz we

biri-biriniň ýetmezini doldyrýan, gowy kesgitlenen edaralardan we gulluklardan ybarat döwlet däl.

Nyzamly goşun, Rewolýusion Gwardiýa (RG), kontrrazwedka gulluklary we RG-nyň daşary ýurtdaky şahasy «Kuddus güýji» ýaly ýörite harby toparlaryň hemmesi biri-birlerine meňzeş we utgaşykly rollara eýe hem-de Eýranyň Dini lideri Ali Hamaneyiň gözegçiligi astynda.

Emma islendik totalitar döwletiň tradision lideri ýaly Hamaneyiň esasy strategiýasy-da dürli hadysalaryň bolup geýýän wagtynda aralaryndaky basdaşlygyň we düşünişmezligiň aç-açan belli bolýan bu gulluklarynyň arasynda çaprazlygyň we ynamsyzlygyň döremegine getirýär.

Şunuň bilen baglylykda Hamaneyiň «režimiň merkezine» täsirini ýetirýän hadysa boýunça derňew işlerini alyp barmagy ynanjak gullugy häkiýetdäki howpsyzlyk sistemasynyň içindäki beýleki gulluklar üçin ynjalyksyzlygyň duýulmagyna sebäp bolar. Munuňam agzalan gulluklaryň hemem olaryň syýasy howandarlarynyň arasynda has beter dartgynlylygy döretmegi mümkin.

Eýranyň prezidenti Ibrahim Reisi we onuň bilen bir wertolýoda münen Daşary işler ministri Hüseýin Emir Abdullahiýan, 21.11.2021 ý. / Fotosurat: AFP

Eýranyň Konstitusiyasyna laýyklykda prezidentiň birinji orunbasaryndan (Muhammet Mihbir), Mejlisiň başlygyndan (Muhammet Bakir Galibaf), Suduň başlygyndan (Gulamhüseýin Muhsin Ejeýi) ybarat komitet elli günüň dowamynda täze prezident saýlawlarynyň saýlanjak wagtyna çenli Hamaneýiň gözegçiliginde prezidentiň wezipesini ýerine ýetirer.

Netijede Eýran biri-birinden garaşsyz we biri-biriniň ýetmezini doldyrýan, gowy kesgitlenen edaralardan we gulluklardan ybarat döwlet däl.

Nyzamly goşun, Rewolýusion Gwardiýa (RG), kontrrazwedka gulluklary we RG-nyň daşary ýurtdaky şahasy «Kuddus güýji» ýaly ýörite harby toparlaryň hemmesi biri-birlere meňzeş we utgaşykly rollara eýe. Emma işler şolar ýalam aňsat däl. «Al-Majalla» habarlar gullugynyň berýän habaryna görä, Eýranyň içerki syýasy sahnasynyň jikme-jiklikliklerine agalyk edýän syýasy çeşmesiniň berýän beýanatynda aýdyşy ýaly, Hamaneýiň ýurtdaky jemgyýetçilik durmuşyna esewan edýän dolandyryş komitetiniň wezipe ygtyýarlygynyň möhletini uzaldyp-uzaltmajakdygy, öňümizdäki prezident saýlawlarynyň nähili geçiriljekdigi ee Hamaneý bilen oňa tabyn organlaryň şu geçen döwürde kabul edip biljek ýörite kararlarynyň Eýranyň içerki işlerine ýetirjek täsirleri, adatdan daşary döwürde güýç merkezleriniň oýnajak roly we hatda hadysanyň bolup geçiş ýagdaýy hakda köp zatlar aýdylar.

«Al-Majalla» habarlar gullugyna interwýu beren çeşme sözlerini şeýle dowam etdirdi:

Prezident Ibrahim Reisiniň Dini lider Ali Hamaneýe ýakyndygy, onuň içerde-de, daşarda-da Hamaneýiň syýasy ugrunyň daşyna çykmandygy we şoňa amal edendigi dogru. Emma Eýranda işler beýle aňsat däl. Muhammet Hatemi ýaly iň reformistinden başlap Ahmedinejad ýaly iň berk pozisiýadaky konserwatiwine çenli Eýranyň ähli öňki prezidentleri klassyky taýdan dini lider Ali Hamaneýiň sferasyndan çykypdylar we onuň garaýyşlaryna, taglymatyna wepalydyklaryny yglan edipdiler. Emma biraz wagt

geçýärem welin, olaryň hemmesi-de «gara nebis» (ýa-da wezipeparazlyk) diýip boljak prosesden geçýärdiler. Dini ýolgörkezijiniň buýruklaryny kabul edip we bulara boýun egip işe başlaýarlar, yzyndanam ellerindäki giň wezipe ygtyýarlygyna arkalanyp az wagtyň içinde «gara nebisleri» otukýar, gönüden-göni dini ýolgörkezijä bolmasa-da, iň bolmanda onuň ýakyn adamlaryna garanda has köp ygtyýarlyk talap edýärler we basdaşlyga girýärler.

Togsanynjy ýyllardan bäri prezident Haşimi Rafsanjaniden prezident Ruhanä çenli biri-biriniň yzyndan gelen ähli prezidentlerde şeýle ýagdaý gaýtalandy. Hemmesi-de Hamaney bilen arasyna tow düşenden soň gitmeli boldy.

Munuň bilen bir hatarda olaryň hemmesi-de Homeýninden soň ýurduň dini lideri bolan Hamaneyiň ýolundan ýöräp, onuň ýerine geçmegiň arzuwyndadylar.

Çeşme sözünü şeýle dowam etdirdi:

Prezident Ibrahim Reisi hiç bir ýagdaýda şeýle dartgynly halkanyň daşynda däldi. Režimiň kanun çykaryjy, sud, ideologiki edaralarynyň agzasy hökmünde dowam etdiren karýerasynda Eýranda «Maşat halkasy» diýilýän halkanyň içindäki pozisiýasy arkaly ösdi.

Reisiniň ýany bilen soňky prezident saýlawlarynda Reisiniň peýdasyna kandidatlykdan çekilen Mejlisiň başlygy Muhammet Bakir Kalibaf hem «Maşat halkasynyň» hatarynda ýer alýar.

Olaryň ikisi-de ýurduň demirgazygyndaky Maşat şäherinden gelen režimiň öňbaşçy liderleriniň uly bölegi bilen birlikde özara hyzmatdaşlyk etmekde we Kum şäherinden ýa-da paýtagt Tährandan bolan režimdäki ýokary wezipeli işgärler ýaly başga güýç merkezi bilen basdaşlyk etmekde, hatda Eýranyň täsirli maşgalalaryndan Larijani maşgalasynyň we Hamaneyiň ogly Müjteba Hamaneyiň töweregini gurşap alan sebitleýin möçberdäki täsir halkasyny döretmäge synanyşmakda aýyplanýarlar.

Öňümizdäki prezident saýlawlarynyň nähili ýagdaýda geçiriljekdigi we Hamaney bilen oňa garaşly organlaryň geçen döwürde kabul edip biljek ýörite kararlary barada köp zatlar aýdylar.

İRAN

Sosyal Yapı ve Siyasi Sistem

Hasan Emir Aktaş

Çeşme agzalan güýç merkezleriniň öz aralarynda ýiti bäsdeşlikdedigini aýdýar.

Hamaneyiň täsiri we bäsdeşligiň ritmini kontrollyga almakdaky

kanundan daşary güýji sebäpli bu bäsdeşlik barada köpçüligiň önünde dil ýarylmaýar.

Şeýle bäsdeşligi görmezlige salmaýanyň we muny köplenç ýagdaýda režimiň durnuklylygy üçin oňyn ýagdaý hasaplaýanyň Hamaneydigini aýdan çeşme soňky bolup geçen hadysa ýaly hadysanyň iki tarapyň arasyndaky ynamsyzlygy hasam artdyrjakdygyny we režimiň gurluşynda has oň gizlenip ýatan gaty köp zady ýüze çykarjakdygyny aýtdy.

Bu ýagdaý Hamaneyi «pozitiwligi» bilen tanalýan öňki prezident Hasan Ruhani ýaly has «oýlanyşykly» öňki işgärleri wezipä çagyrmaga we ýurduň syýasy arenasyna asudalyk getirmek we düzgüni ýola goýmak üçin Ruhanini täzeden saýlamaga iterip biler.

Bu hadysa derňewleriň we içerki çaknyşyklaryň aňyrsynda eýran režiminiň we dolandyryş organynyň çürbaşyna çenli häkimiýet edaralarynyň gowşak ýagdaýdadygyny-da ýüze çykardy.

Prezident we ýurduň ýokary wezipeli ýolbaşçylary tarapyndan ulanylýan wertolýotyň kysymy, Eýranyň aýratynam harby tehnologiýalar pudagynda görnüp-eşdilmedik ylmy öňegidişlikleri gazanandygyny aýdýan döwründe daşarky dünýä garşy tehnologiýa pudagynda aslyýetinde näderejede yzagalandygyny-da görkezdi.

Prezidenti we onuň ýanyndaky ýolbaşçylary alyp barýan wertoltotyň awariýa düşmegi Eýranyň howa we guryýer transporty, nebit senagaty, saglygy goraýyş hyzmatlary, infrastruktura we jemgyýetçilik ulgamynda bolup geçen bozulmalaryň, Eýrany daşarky dünýäden tehniki we ylmy üýtgeşmelerden yza galdyran ABŞ-dyr halkara taraplaryň girizen sanksiýalarynyň netijesi bolan şuna meňzeş awariýalaryň diňe biridi.

Sanksiýalaryň täsiri paýtagt Tährandaky birugsat gurulan arzan jaýlarda ýaşaýan raýatlardan başlap döwletiň çürbaşynda oturanlara çenli uzaýan, ýaşaýyş-durmuş derejesinde we jemgyýetçilik hyzmatlarynda bozulmalara getirdi.

Heläkçiligiň yzysüre Eýranyň gözleg we halas ediş toparynyň işleri, çalt kömege ýetmek işindäki şowsuzlugy, harby we tehnologiki taýdan öňdedigini aýdýan birnäçe ýurtlaryndan kömek soramakdaky ýaýdanmaçlygy-da gözden sypmady.

Dünýäniň ünsüniň Eýrana gönügen бүтін gününüň dowamynda eýran hökümeti we habar beriş serişdeleri haýal-ýagallyga ýol berdi. Şeýle-de, režimiň iň ýokarky organlarynyň arasyndaky köp sanly

çeşmelerden gapma-garşylykly habarlaryň gekmegi we bassyr-bussyrlygyň edilýändigini bilen birlikde bularyň barsy režimiň içinde strukturalaýyn haos bardygyny ýüze çykardy.

Bularyň barsy bilen baglanyşyklylykda syýasat arenasynda hem-de halk köpçüliginiň arasynda «Ýagdaý şeýle bolsa eýran režimi tarapyndan oňlanýan tutuş şu sebitleýin we global garşydaş syýasatlaryň maksady we netijesi näme? Bu syýasatlardan kim peýdalanýar?» soraglary orta atylýar.

Rüstem MAHMUD,
žurnalist.

@rustummahmoud

Sişenbe, 21.05.2024 ý. Publisistika